

**Nieuwsbrief
nr. 7 / 2022**

Beste Vrienden,

We kijken aan de vooravond van het octaaf van St. Gerlach 2023 dankbaar terug op een jaar waarin in het heiligdom van St. Gerlach weer tentoonstellingen konden plaatsvinden en waarin we weer als pelgrims samen met de buste van St. Gerlach het graf van St. Servaas in Maastricht konden bezoeken. Een verslag van deze pelgrimstocht treft u in deze (extra lange) nieuwsbrief aan.

Octaaf 2023

Het programma voor het octaaf in 2023 treft u bijgesloten aan. Er komen tussen 5 en 12 januari 2023 pelgrims van diverse broederschappen en parochies naar St. Gerlach. Ook voor groepen als LLTB, scouting St. Gerlach, vrijwilligers, ZijActief en Vrienden van St. Gerlach zijn er dan speciale H. Missen. De Vrienden van St. Gerlach zijn uitgenodigd voor de H. Mis op 5 januari a.s. Na afloop van de H. Mis er dan koffie in de parochiezaal. Een bezoek aan het graf van St. Gerlach is natuurlijk een mooi begin van het nieuwe jaar.

Kluizenarij/kruisweg

Vanuit Vrienden van St. Gerlach willen we in 2023 verder werken aan een kruisweg en een kluizenarij in het parkje grenzend aan de refugio en het kerkhof van St. Gerlach. Bijgesloten treft u een verslag aan van de bijeenkomst van de Vrienden van St. Gerlach van dit najaar waarin we met elkaar over de mogelijkheden nadachten. Daarbij kwamen enkele goede ideeën naar voren die we graag meenemen in de opzet waarmee we dit jaar op zoek zullen gaan naar financiers. We zullen in een volgende nieuwsbrief daarover nader berichten. Omdat de kosten voor aanschaf van een nieuwe kruisweg relatief hoog zijn, lijkt het ons het beste om ons voor de kruisweg te richten op bestaande kruiswegen die in St. Gerlach een mooi tweede leven kunnen krijgen. We zijn momenteel in gesprek over een kandidaat-kruisweg en hopen ook daarover in een volgende nieuwsbrief te kunnen berichten. Maar mocht u via-via vernemen over een kruisweg die beschikbaar komt en die geschikt is voor plaatsing in de buitenlucht, aarzel dan niet om ons te informeren.

Heiligdomsvaarten

Verder zal 2023 het jaar van de heiligdomsvaarten worden. In juni is er de zevenjaarlijkse Heiligdomsvaart in Aken, waar we graag met een groep vanuit Houthem aan mee zouden willen doen. Mocht u daaraan mee willen werken dan horen we graag. Begin juli 2023 zijn er de zevenjaarlijkse Kroningsfeesten in Tongeren. Tijdens deze heiligdomsvaarten kunt u de prachtige reliekschatten van Aken en Tongeren zien. Buiten de periode van deze zevenjaarlijkse heiligdomsvaarten kunt u de relieken bezichtigen in de schatkamers in Aken (Domschatzkammer) en Tongeren (Teseum).

Ook in de schatkamer van St. Gerlach in het heiligdom in Houthem staan relieken centraal. In deze nieuwsbrief treft u een bijdrage aan over de wijze waarop relieken en reliekhouders in schatkamers en in musea in de Euregio bewaard en getoond worden. Relieken verheugen zich in een toenemende populariteit. Ze worden zelfs op internetveilingen verhandeld. Dat is op grond van het kerkelijke recht verboden. De bisschop van Haarlem-Amsterdam vroeg de online veiling Catawiki dan ook eerder deze maand om te stoppen met deze handel in relieken. Relieken zijn voor de kerk heilige voorwerpen en vaak resten van overledenen. Daarom druist de handel in tegen de integriteit van het menselijk lichaam en het respect voor overledenen. Catawiki heeft daarop beloofd om deze handel te staken. Maar hoe zit het met de tentoonstelling van relieken in schatkamers en musea? Kan dat zomaar? In een bijdrage in deze nieuwsbrief ziet u foto's met voorbeelden uit de Euregio zodat u daarover zelf kunt oordelen.

Gravure St. Gerlach

Bij het vorige Octaaf van St. Gerlach in 2022 dook een bijzondere gravure op van St. Gerlach. Sindsdien is druk over de afbeeldingen en teksten op deze grave gecorrespondeerd. Een afbeelding van de gravure en een verslag van de resultaten van de correspondentie treft u in deze nieuwsbrief aan. Mocht u andere afbeeldingen van St. Gerlach kennen, laat ons dan weten. Het lijkt ons aardig om daarvan een rubriek in deze nieuwsbrieven te maken.

Financiële zaken

De belastingdienst heeft met terugwerkende kracht per 3 augustus 2022 aan de Stichting Vrienden van Sint Gerlach de status van culturele **Algemeen Nut Beogende Instelling** (ANBI) toegekend. Dat betekent dat donaties die aan de stichting gedaan worden voor 125% als gift op het inkomen van personen voor de inkomstenbelasting in mindering gebracht kunnen worden. Ondernemingen die onder de vennootschapsbelasting vallen, mogen 1,5 keer het bedrag van een dergelijke gift aftrekken in de aangifte vennootschapsbelasting. Binnenkort zal onze penningmeester betalingsverzoeken sturen voor uw bijdragen over 2022, voor zover die nog niet voldaan zijn.

We wensen u alvast een zalig 2023 toe en we zien u graag bij het komende Octaaf of bij een andere gelegenheid.

Met vriendelijke groet,

Maurice Essers, Jos Lodewick, Hella Binnendijk

Namens Vrienden van St. Gerlach

PROGRAMMA OCTAAF ST. GERLACH 2023

Van donderdag 5 januari 2023 tot en met donderdag 12 januari 2023 viert de parochie St. Gerlach in Houthem het octaaf van zijn patroonheilige.

Vanaf zijn sterfdag, 5 januari volgens de overlevering, vinden ter ere van St. Gerlach acht dagen lang vieringen plaats. Pelgrims uit verschillende plaatsen en groeperingen worden uitgenodigd hieraan deel te nemen.

Als thema voor het octaaf is dit jaar gekozen: "***Doe Huèrsj ouch debie! (Jij hoort ook erbij!)***".

Dit thema nodigt nadrukkelijk iedereen, zonder uitzondering, uit om mee te doen. In deze tijd waarin de berichten over eenzaamheid onder de mensen kranten, radio- en tv-programma's regelmatig vullen, willen we ook tijdens de viering van het Gerlachus octaaf daar aandacht aan besteden.

Ondanks steeds nieuwe initiatieven van overheden en maatschappelijke organisaties blijkt uit ieder nieuw onderzoek dat de eenzaamheid onder de mensen, zowel jongeren als ouderen, alleen maar toeneemt. Diverse factoren worden als oorzaken verondersteld. Corona, de oorlog in de Oekraïne, onzekerheid over de toekomst, financiële problemen etc.

Niet voor iedereen hoeft eenzaamheid een probleem te zijn. Er zijn immers ook altijd al mensen geweest die de eenzaamheid zoeken, zoals onze kluizenaar Gerlach. Het wordt pas een probleem als je het zelf als zodanig ervaart. Mensen voelen zich ongelukkig, raken in sociaal isolement, ervaren een gebrek aan zingeving in het leven.

Voor al deze mensen willen we met het thema van dit octaaf aandacht vragen. We willen mensen het gevoel (terug) geven dat ze er toe doen, dat ze er ook bij horen en hen uitnodigen om mee te doen in het maatschappelijk leven. Dat kan ieder op z'n eigen manier, bijvoorbeeld door een luisterend oor te bieden, maar ook door mensen uit te nodigen mee te doen aan activiteiten als vrijwilliger. In het parochiële leven zijn daar vele mogelijkheden voor.

Voor het volledige programma van het Octaaf met alle vieringen / H. Missen zie de agenda hieronder.

AGENDA

Datum	Uitgenodigd	Tijd	Celebrant	Koor
Do 5 januari Feestdag Sint Gerlach Opening octaaf	Broederschap Lambertus, Zwart Kruis, B&W, vm. Gerlachusstichting, Leden Orde van Sint Gerlach, Vrienden van St. Gerlach Pelgrims Banholt	10.00 uur 14.00 uur	Abt A. Lenglet, Mamelis	St. Caecilia Houthem
Vr 6 januari Drie-koningen	LLTB, Kinderwoorddienst Kinderen verkleed, koningskoek uitdelen	10.00 uur	Pastoor P. Tervoort, Banholt	Koor Banholt
Za 7 januari Gezinsdag: Ridderdag	Parochie Berg	14.00 uur 19.00 uur	Vicariss H. Quaedvlieg	Brassband/Orphée
Zo 8 januari	Scouting St. Pieter Maastricht Erewacht Schutterij Seminarie, Parochie Sittard, Broederschap OLV Kevelaer, Schutterij St. Martinus Houthem	08.00 uur 09.30 uur	Rector L. Hendriks	Cantate Sittard
Ma 9 januari	Vrijwilligers cluster-parochies; Vrijwilligers-avond met lezing	19.00 uur 20.00 uur	Deken P. Bronneberg)	Schola St. Remigius, Schimmert
Di 10 januari	Broederschap St. Servaas, Barbara Zij Actief, Huiskamer Houthem	10.00 uur	Deken J. Dautzenberg	Koor Berg
Wo 11 januari	Maria broederschappen Maastricht, Weert en Susteren, Maria Mater kring, Stichting Sjaasberger Gank	19.00 uur	Mgr. J. Vries	Koor St. Caecilia Valkenburg
Do 12 januari Sluiting octaaf	Parochie Meerssen	19.30 uur	Pastoor T. van Galen	Parochieel Koor Meerssen

VERSLAG TWEEDE BIJEENKOMST

VRIENDEN VAN SINT GERLACH

Het bestuur van de Vrienden van St. Gerlach informeert de Vrienden over het kluizenarij project. Jos Lodewick geeft daarover een presentatie aan de hand van enkele slides. Ook worden de Vrienden geïnformeerd over het contact dat daarover geweest is met het bestuur van de parochie, de gemeente Valkenburg a/d Geul en fondsen die mogelijk het project willen ondersteunen. Het zal een project voor meerdere jaren worden. De bijeenkomst werd voor-afgegaan door een presentatie van Maurice Essers over het oorkondenproject St. Gerlach.

Het initiatief om bij het heiligdom een kluizenarij in te richten en als gemeenschapsproject te beheren wordt door de ongeveer 30 aanwezige vrienden van St. Gerlach toegejuicht. Er zijn diverse suggesties, mede vanuit de specifieke achtergrond van sommige van de vrienden:

- De kluizenarij past in een traditie van kluizenarijen in het Zuid-Limburgse heuvelland. Er zouden wandeling uitgezet kunnen worden tussen deze voormalige kluizenarijen. In deze traditie zou passen wanneer bewoners van de kluis de parochie helpen met allerlei klussen, waaronder onderhoud van kerkhof, ondersteunen van de koster etc.
- De kluizenarij kan onderdeel worden van het heiligdom en opgenomen worden in de route van de bezoekers. In de ruimte naast de refugio zou misschien een filmpje getoond kunnen worden over het leven van St. Gerlach en over andere kluizenarijen in het heuvelland, Eifel en Ardennen.
- Samenwerking met kloosters in de omgeving ten behoeve van bezoekers die verdieping zoeken. Er kunnen zo nieuwe inzichten ontstaan over het kluizenaarschap in de tegenwoordige tijd en bezoekers kunnen zo kennis maken met het Middeleeuwse getijdengebed.
- Het gebruik van de kluis kan divers zijn. Er zouden kunstenaars en schrijvers gebruik van kunnen maken, mensen die bij wijze van retraite er enkele dagen willen verblijven en mensen met een burn-out die rust en balans zoeken. Voor dit laatste is er misschien een samenwerking met een zorginstelling als Mondriaan mogelijk. Misschien is er sponsoring mogelijk voor een verblijf van een kunstenaar voor 1 week per jaar. De bezoekers zouden hun bevindingen en indrukken in een gastenboek kunnen opschrijven. Er komt in de kluizenarij een kruisweg aan de binnenmuur, die door de parochie b.v. gebruikt kan worden voor de kruisweg op Goede Vrijdag.
- Het project moet goed voorbereid worden en goed begeleid worden qua media-aanpak, zodat er van tijd tot tijd over bericht wordt. Dit kan in combinatie met een strategie om sponsoring te realiseren.

- De exploitatie zou mede gezien het doel om er een gemeenschapsproject van te maken in samenwerking met lokale ondernemers kunnen plaatsvinden. Uit de inkomsten moeten de lopende kosten gefinancierd kunnen worden.
- Voordat met bouw begonnen wordt, moet er allicht archeologisch onderzoek plaatsvinden op de locatie.
- Aandacht voor theologische, filosofische en literaire erfenis van kluizenaars en kluizenaressen, zoals de Utrechtse Suster Bertken (*: zie toelichting hieronder), maar ook van vrouwelijke religieuzen uit de tijd van Sint Gerlach, zoals Hildegard von Bingen. Het zou mooi zijn als er zowel interesse van mannen als van vrouwen voor de kluizenarij is en als de bezoekers het heiligdom in hun hart sluiten en deel gaan worden van de gemeenschap van de Vrienden van St. Gerlach.

***TOELICHTING LITERAIRE ERFENIS SUSTER BERTKEN**

Suster Bertken was aanvankelijk een kanunnikes in een Utrechts klooster. Na het overlijden van haar vader in 1449 belegde Bertken dertig Rijnguldens in een lijfrente. In 1457 liet ze in de Utrechtse Buurkerk daarvan op eigen kosten een cel bouwen die zo'n 12 m² groot was. Ze liet zich er insluiten als kluizenaress en verbleef er 57 jaar lang tot haar dood op 87-jarige leeftijd, waarna ze in haar cel werd begraven. In haar kluis wendde ze zich af van aardse beslommeringen en richtte ze zich op God. Ze wees elke vorm van weelde af, verbleef blootsvoets in haar onverwarmde cel, droeg slechts een grof haren kleed en at zeer eenvoudige maaltijden zonder vlees of zuivelproducten. Het grootste deel van haar tijd bracht ze door met bidden en mediteren. Ze kon vanuit haar kluis alle vieringen volgen, want ze had goed zicht op het hoofdaltaar. 's Middags praatte ze met voorbijgangers die haar bezochten om raad te vragen of een luisterend oor te vinden. Verder hield ze zich bezig met spinnen, weven en schrijven.

Er zijn twee boekjes van de hand van Suster Bertken bewaard gebleven. Het boecxken van dye passie bevat overwegingen over het lijden van Christus. Het andere, Suster Bertkens boeck tractierende van desen punten, bevat gebeden, een traktaat over de kerstnacht, een dialoog tussen de gelovige ziel en Christus en acht liederen. Deze liederen bezorgen Suster Bertken een plaats in de Nederlandse literatuurgeschiedenis. Ze geven uiting aan haar zoektocht naar God en het gevoel van eenheid met Hem dat ze ervoer tijdens haar mystieke ervaringen. Suster Bertkens werk valt binnen de traditie van de Moderne Devotie. Centraal stond het navolgen van Jezus, waarbij veel aandacht was voor zijn lijden en kruisdood. Links: Een boecxken gemaect ende bescreuen van suster bertken die .iij. iaren besloten heeft gheseten tot Utrecht in die buerkercke, 1516. Bron: Wikipedia

In de voetsporen van St. Gerlach naar het graf van St. Servaas

Verslag pelgrimswandeling 27 augustus 2022

Op zaterdag 27 augustus vond voor de 33^e keer de jaarlijkse pelgrimstocht plaats vanuit de Gerlachuskerk in Houthem naar het graf van St. Servaas in Maastricht, in de voetsporen van St. Gerlach, die deze tocht dagelijks maakte.

Rond 06.30 uur had zich een dertigtal pelgrims verzameld bij de tombe van St. Gerlach, waar Roderick van Attekum (docent aan het Grootseminarie Rolduc en Vriend van St. Gerlach) voorging in gebed. Vervolgens trok de stoet onder aanvoering van de dragers van de zilveren reliekschrijn met de schedel van St. Gerlach op weg naar de eerste stop, bij de Gerlachuskapel aan de Onderstestraat. Na een kort gebed ging het verder door de velden naar Geulhem, omhoog door het bos via de Mussenput naar Berg en naar het oude kruiskapelletje bovenaan de Rasberg. Ook hier een kort gebed, wisseling van dragers en in een lekker ochtendzonnetje de Rasberg af, via Scharn naar Maastricht; bij de Groene Loper nog een wisseling van dragers en dan over de Hoge Brug naar de Onze Lieve Vrouwe basiliek voor een gebed bij de Sterreder-Zee; tijdens het laatste stuk werden we welkom geheten door de luid beierende klokken van de basiliek van St. Servaas.

Het reliek van St. Gerlach werd voor het hoofdaltaar gezet en de 3 priesters die de tocht hadden meegelopen (naast Roderick van Attekum ook Pastoor Constantijn Dieteren van alle Valkenburgse clusterparochies en Deken John Dautzenberg van Maastricht) maakten zich klaar voor de feestelijke pelgrimsmis, die om 9.00 uur begon. Het aantal pelgrims in de kerk was inmiddels opgelopen tot ca. 70 en ook emeritus bisschop Mgr. Frans Wiertz zat weer op zijn vertrouwde zetel op het priesterkoor.

In zijn welkomstwoord als gastheer / pastoor van de St. Servaas wees Deken Dautzenberg erop, dat het de feestdag was van de H. Monica, moeder van St. Augustinus; net als Gerlach leidde Augustinus eerst een losbandig leven alvorens zich – op aandringen van zijn moeder – aan Christus te wijden.

Pastoor Dieteren ging voor in de pelgrimsmis, met aan zijn zijde Deken Dautzenberg en Roderick van Attekum en begeleid door ons eigen Houthemse St. Caecilia koor, dirigent en organist. In zijn preek zei Roderick blij te zijn met de gemêleerde pelgrimsgroep, met naast gepensioneerden en werkenden ook jongeren zoals Joep en Sophia.

Na de mis werd een bezoek gebracht aan het graf van St. Servaas; voor het eerst daalde ook het reliek van St. Gerlach mee af in de crypte, om een plaats te vinden naast het graf van de door hem zo vereerde St. Servaas.

Tenslotte nodigde Deken Dautzenberg ons uit de pelgrimage af te sluiten met een kop koffie in de kanunnikenkelder, waarbij de Stichting Vrienden van St. Gerlach voor vlaai had gezorgd. In zijn dankwoord deed Deken Dautzenberg de toezegging om met de Broederschap St. Servaas op 10 januari 2023 naar het Gerlachus Octaaf in Houthem te komen. Ook Maurice Essers, voorzitter van de Stichting Vrienden van St. Gerlach, sprak nog een dankwoord.

Ik sluit dit verslag graag af met een woord van dank aan Wiel Coenjaerts, die vanaf het begin al 33 jaar betrokken is bij de organisatie van deze prachtige pelgrimstocht.

Tot volgend jaar !

Jan van den Broek

Nieuwe gravure van Sint Gerlach!

Op 5 januari 2022, de feestdag van Sint Gerlach, verscheen op twitter een tot nu toe onbekende afbeelding van St. Gerlach (afb 1). Deze was er op gezet door dr. Evelyne Verheggen, erfgoeddeskundige en cultuurhistorica voor religieus erfgoed. Zij trof de gravure in februari 2020 aan bij de 'Kunstsammlungen der Fürsten zu Waldburg-Wolfegg' in Zuid-Duitsland, nabij Ravensburg.¹

1.

Zij vond een aantal jaren geleden ook al twee drukplaten voor prentjes van Sint Gerlach (afb.2 en 3) op een kunstveiling in Haarlem. Deze zijn sindsdien in de schatkamer van Sint Gerlach te bewonderen. Ook kreeg de schatkamer nog een

¹ Onderschrift afb. 1: Wolfegg, Kunstsammlungen der Fürsten zu Waldburg-Wolfegg inv. nr. 211-160 (foto: Evelyne Verheggen)

derde drukplaat waarmee prentjes van Sint Gerlach werden gemaakt in de 18e eeuw (afb. 4). Deze prentjes waren bedevaartprentjes bedoeld voor de pelgrims. Kwalitatief zijn de voorstellingen nogal primitief en blinken ze niet uit door groot vakmanschap. Maar dat hoefde ook niet. Ze waren bedoeld ter verering of ter herinnering aan een bezoek aan het graf van de heilige. Door zegening of aanraking aan de relikwieën waren ze geheiligd.

2

3

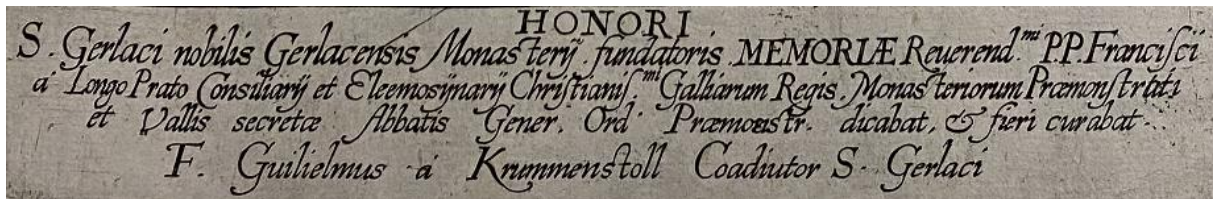
4

De publicatie van deze afbeelding leverde een stortvloed van reacties op. Hiervan gebruikmakend en van wat eigen naspeuringen is dit artikeltje vanuit VvSG tot stand gekomen.² Wat meteen opvalt is de kwaliteit van de gravure. Die is veel beter dan die van de andere prentjes. Het is dan ook geen prentje, maar een prent van ongeveer A4 formaat. Alle reden om eens goed te kijken wat er precies op deze plaat staat.

Tekst onderaan de prent

Allereerst valt het oog op een tekst onderaan de prent (afb. 5). "*HONORI S[ancti] Gerlaci, Gerlacensis Monasterij fundatoris, MEMORIAE Reverend[issi]mi P.P. Francisci á Longo Prato Consiliarij et Eleemosijnarij Christianis[si]mi Galliarum Regis , Monasterium Praemonstrati et Vallis Secretae Abbatis Gener[alis] Ord[inis] Praemonstr[at]is dicabat & fieri curabat, F. Guilielmus à Krummenstoll Coadjutor S[ancti] Gerlaci*". Wat vrij vertaald wil zeggen : *Ter ere van Sint Gerlach, stichter van het klooster van Gerlach, ter herinnering aan de zeer eerwaarde Vader Franciscus van Longpré, raadsheer en aalmoezenier van de allerchristelijkste Gallische (Franse) koning, van het klooster van Praemontré en Val Secret generaal- abt van de Praemonstratenzer orde, samengesteld en voltooid door F. Willem van Krummenstoll, co-adjutor (vice-proost) van [het klooster] van de H. Gerlach.*

² Met dank aan: Evelyne Verheggen, Olivier Mertens, Peter Nissen, Jef van Osta, Herman Janssens.

5.

Professor Peter Nissen vermoedt "dat de prent gemaakt is voor de 'S. Gerlaci confessoris et eremitae vita', die in 1609 in druk verscheen bij Georg Fleischmann in Würzburg. Zij werd gemaakt op gezag van François II de Longpré (dat is de Franciscus a Longo Prato van het onderschrift). Hij was van 1572 tot zijn overlijden op 3 april 1613 abt van de in 1113 gestichte abdij van Val-Secret (Aisne) en vanaf 1596 ook van Prémontré en dus generaal-abt van de Norbertijnen (zie C.L. Hugo, Sacri et canonici ordinis praemonstratensis annales, Nancy 1734). Wilhelm Krummenstoll (de Guilielmus von Krummenstoll van het onderschrift) was Norbertijn van de in 1145 gestichte abdij, later rijksstift, van Weissenau bij Ravensburg. Hij vervulde ook verschillende bestuurlijke functies in de orde." Daarmee hebben we een eerste indicatie over de ouderdom van de prent. Tot nu toe was deze Wilhelm van Krummenstoll niet bekend als plaatsvervangend proost of kapelaan in het klooster in Houthem. Een coadiutor had doorgaans het recht van opvolging. Dat is hier dus niet gebeurd. Erasmus Ghoye werd immers opgevolgd door Lambertus Woet. Kennelijk hebben de stiftedames van hun vrije keuzerecht gebruik gemaakt. Verder is opmerkelijk dat enkele jaren nadat proost Erasmus Ghoye op aandringen van bisschop Henricus Cuyckius een verse 'Vita beati Gerlaci eremytae' had uitgegeven, ook de generaal-abt van de norbertijnen het nut van een nieuwe levensbeschrijving van Sint Gerlach inzag.

Medaillons

Als we de afbeelding verder bekijken vinden we nog een aanwijzing over de ouderdom van de prent. Centraal in het grote medaillon is Gerlach zelf afgebeeld, zoals de tekst in de halo rond zijn hoofd aangeeft. Hij is gekleed in het habijt van de norbertijnen met een Jeruzalemkruis op de borst. Daaronder zijn nog gedeelten van zijn harnas en maliënkolder zichtbaar. In zijn rechterhand heeft hij zijn pelgrimsstaf, die hij in de put houdt (net zo als bij de prentjes op afbeelding 2, 3 en 4). In zijn linkerhand houdt hij een palmtak, in de christelijke kunst het symbool van de overwinning op de dood. Een verwijzing naar zijn heiligheid? Op de voet van de put heeft de maker van de gravure zijn naam aangebracht. "I.[ohan] Leipolt fecit"³. Deze kunstenaar leefde van 1579 tot 1642. Hiermee hebben we een bevestiging van de periode waarin de prent is ontstaan. Achter de put is een puthuisje zichtbaar. Een man is bezig water uit een omhoog getakelde emmer in een kruik te gieten. Of misschien is het wel wijn, een verwijzing naar het wijnwonder dat in de vita (levensbeschrijving) beschreven staat en dat ook op een fresco in de kerk uitgebeeld wordt. Aan de linkerkant van Gerlach zien we zijn holle eik staan waarin hij neerknielt. Ernaast graast wat vee en zit een veehoeder uit te rusten. Links en rechts zijn ook nog wat mensen zichtbaar die op het land aan het werk zijn (maar hiervoor moet je het plaatje wel sterk vergroten). Op de

³ (Iohan Leipolt heeft het gemaakt)

achtergrond, achter de holle eik, is de kerk en het klooster zichtbaar. De tekst rondom het medaillon luidt: "MILES ARMA MUTAT CUM VESTE PRAEM.[ONSTRATENSI] AUTHORIT[AT]e ADRIAN.[I] IV; CAVA QUERCU LATET AQUA PUTEALI IN VINUM CONVERSA FRUITUR"⁴.

6

7

Bovenaan het prentje zien we nog twee kleinere medaillons (afb.6 en afb. 7) en twee wapenschilden. Het (voor de kijker) linker medaillon bevat een tafereel dat ook op een fresco in de kerk is afgebeeld en in zijn vita beschreven staat. Gerlachus knielt bij paus om te biechten. De tekst in de rand van het medaillon luidt: "Mittitur Jeros.[al]mam ab Eug.[genio] III ubi 7 annos pecora pascit"⁵. In het rechter medaillon zien we een vrouw in een habijt met in haar handen een sluier. Ze kijkt naar een lege zetel of troon boven de wolken (in de hemel). De vrouw staat naast een riviertje dat verderop in een grote rivier (de Rijn?) uitmondt met op de achtergrond een stad of kloostercomplex. Het randschrift laat geen twijfel over de persoon in het medaillon. "S[an]cta Hildegard thronum eius videt" (De heilige Hildegard ziet zijn troon.) Dit tafereel wordt ook in zijn vita beschreven. Hildegard van Bingen zag in een van haar visioenen een lege troon in de hemel staan. Op haar vraag voor wie die bestemd was, kreeg ze te horen dat deze voor de Gerlach in gereedheid gebracht was. Als teken van haar waardering voor hem schonk ze Gerlach de sluier die ze bij haar professie gekregen had.

De twee medaillons aan de onderkant van de prent (afb. 8 en afb. 9) bevatten ook taferelen die in de vita beschreven worden. Links zien we Sint Gerlach op zijn sterfbed. Van boven een wolk (vanuit de hemel) reikt Sint Servaas hem de

⁴ (Zijn wapenuitrusting verruult hij voor het klee van de praemonstratenzers, op gezag van Adrianus IV; hij trekt zich terug in een holle eik en gebruikt water uit een put dat in wijn veranderd werd)

⁵ (Hij wordt naar Jeruzalem gezonden door Eugenius III, waar hij 7 jaren het vee hoedt.)

communie aan, zoals het randschrift vermeldt. "S.[anctus] Servatius morituum communicat" (St. Servaas geeft de stervende de communie). Aan de rechter zijde zien we een aantal mensen, enkele met krukken, bij een open graf staan waarin Gerlachus gelegen is. Het randschrift van dit medaillon luidt: "Mortuus varia patrat miracula" (De dode brengt verschillende wonderen tot stand).

8.

9.

Wapenschilden

Tussen de twee medaillons aan de bovenkant zien we twee wapenschilden (afb. 10). Het linker bevat de Oostenrijks Habsburgse dubbeladelaar. Dit wapen werd door de stiftsdames regelmatig gebruikt om aan te geven dat het klooster van Sint Gerlach een Oostenrijks Habsburgse enclave was binnen het staatse, protestantse gebied en dat het dus machtige beschermers had. Het tweede wapenschild roept meer vragen op. Het schild is afgezet door een rozenkrans. Volgens de tradities en regels van de kerkelijke heraldiek mogen geprofeste leken, mannen die de lagere wijdingen ontvingen maar geen priesters zijn, en vrouwelijke religieuzen een rozenkrans om hun wapen hangen. Dat zou erop kunnen wijzen dat het het wapen van Hildegard van Bingen is, waarbij de hoed mogelijk erop wijst dat ze abdis is. Bijzonder is verder dat de rozenkrans uit zes tientjes bestaat, een zogenaamde Birgittijnse rozenkrans. Deze extra lange rozenkrans wordt toegeschreven aan Sint Birgitta van Zweden (1303 – 1373). Wat de relatie tussen deze twee patronessen van Europa in dit kader is en wat de betekenis van dit wapenschild op dit prentje precies is, kan misschien in de toekomst nog eens duidelijk worden. De tekst in het midden boven de Franse lelie (of is het een pijlpunt?) luidt: "stemma disciplina" (stamboom discipline) en die eronder: "inter utrima" (van beide zijden).

10.

Ook tussen de medaillons staan nog twee wapenschilden (afb. 11). Op het linker zien we een schild voor de helft gevuld met lelies en op de andere helft een palmtak met twee rozen, er boven een mijter en twee kromstaven. Het ligt voor de hand dat dit het wapen van Abt François II de Longpré is. De mijter en de twee kromstaven (hij was immers abt van twee abdijen) duiden daarop. De lelies komen dan waarschijnlijk van het wapen van de orde van Prémontré en de palmtak met de rozen wellicht van het wapen van de abdij van Val Secret. Het rechter wapenschild is verdeeld in vier kwartieren, waarvan er twee Gerlach in zijn holle eik laten zien en twee een druiventros. Misschien het wapen van het klooster van Sint Gerlach? Ook hierover kan iemand in de toekomst wellicht nog duidelijkheid verschaffen. Ook tussen deze twee wapenschilden ontwaren we nog een tekst boven een omgekeerde lelie of pijlpunt: "hane ex cute quercum" (uit de bast van deze eik). Waarschijnlijk hebben de teksten boven en onder de pijlpunten een diepere betekenis. Deze ontgaat me vooralsnog.

11.

Al met al bevat dit 'eenvoudig' prentje een enorme hoeveelheid informatie en is de graveur met grote precisie te werk gegaan. Het lijkt welhaast alsof hij zoveel mogelijk verhalen uit de vita in de prent heeft willen vastleggen. Mogelijk hebben de stiftsdames deze prent (en mogelijk nog andere) 150 jaar later gebruikt om aan Schöpf uit te leggen welke taferelen zij in de kerk wilden zien.

RELIEKEN IN SCHATKAMERS EN MUSEA VAN HET HEUVELLAND

In het heiligdom van St. Gerlach staan de relieken van St. Gerlach centraal. Zij bevinden zich in het reliekschrijn in de kerk en in de ernaast gelegen schatkamer. Het gaat bij relieken om de overblijfselen (botten) van het lichaam van heiligen of voorwerpen die met het lichaam van Jezus, Maria of een andere heilige in contact zijn geweest. De Middeleeuwse reliekenverering vindt zijn hoogtepunt in de Heiligdomsvaarten naar Aken, Maastricht, Tongeren en divers andere plaatsen in het heuvelland tussen Maas, Rijn en Moezel. De schatkamers waarin de relieken werden bewaard werden tijdens de oorlogen van de reformatie vaak geplunderd. Daarbij ging het meer om de kostbare reliekhouders, die konden worden omgesmolten, dan om de relieken zelf. Tijdens de Franse bezetting van het gebied in de periode van de Napoleontische oorlogen (1794-1815) werden kerkelijke bezittingen verkocht, waardoor veel relieken en reliekhouders in de door het Franse bewind en haar opvolgers opgerichte rijksmusea belandden, zoals het Louvre in Parijs, het Museum voor Kunst en Geschiedenis in Brussel en het Rijksmuseum in Amsterdam. In de 19^e eeuw werden relieken ook verhandeld, waardoor belangrijke relieken uit de schatkamer van St. Servaas in Maastricht via de Russische prins Soltikoff in het Museum voor Kunst en Geschiedenis in Brussel belandden. Sommige relieken uit het Maasland maakten toen zelfs een overtocht naar musea in de Verenigde Staten van Amerika. Het verhandelen van gewijde objecten en relieken in het bijzonder is kerkrechtelijk verboden. Leken mogen in principe geen relieken bewaren in een ongewijde ruimte. De bisschop van Haarlem-Amsterdam maakte begin december 2022 met succes bezwaar tegen de handel in relieken via de veiling Catawiki (<https://kro-ncrv.nl/catawiki-stopt-handel-in-relieken-van-menselijke-resten>):

"Bisschop Jan Hendriks van het bisdom Haarlem-Amsterdam wil dat veilingssite Catawiki stopt met het aanbieden van relikwieën op de veilingssite. Relikwieën zijn voor de kerk heilige voorwerpen en vaak resten van overledenen. Daarom druist de handel in tegen de integriteit van het menselijk lichaam en het respect voor overledenen. Binnen de katholieke kerk is de handel in relieken verboden, aldus Hendriks."

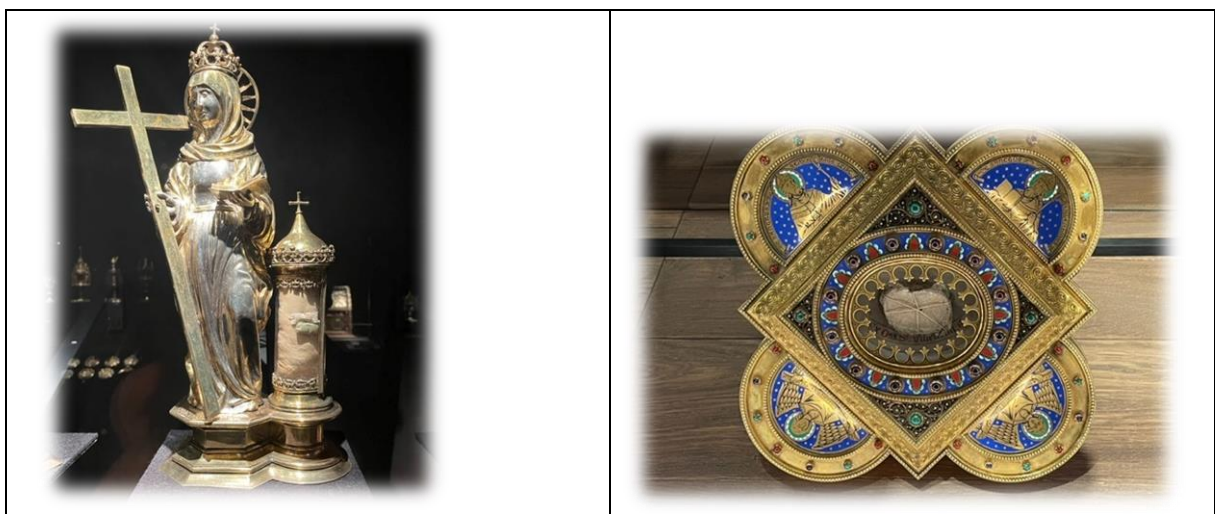
We bezochten in de periode van de Advent enkele musea en schatkamers in het heuvelland⁶ om te zien hoe relieken daar getoond worden.

Relieken

De schatkamers in het heuvelland laten de glans zien van goud en edelstenen.

Reliekhouders en relieken in de Domschatzkammer in Aken

Reliekhouders en relieken in het Teseum in Tongeren

⁶ Koninklijk Museum Kunst en Geschiedenis Brussel, Teseum Tongeren, St. Servaas, Maastricht, Domschatzkammer Aken, Suermondt-Ludwig, Aken, Limburg Museum, Venlo.

Reliekhouders en relieken in de Servaasschatkamer in Maastricht

Hedendaagse devotie

Ten tijde van de Corona pandemie is de Noodkist, het reliekschrijn van Maastrichtse heiligen, vanuit de Schatkamer naar de Servaasbasiliek verplaatst, zodat er mogelijkheid tot verering is. Anders dan musea, beschikken schatkamers over de mogelijkheid om religieuze objecten in de kerk te plaatsen, zodat ze kunnen dienen voor aanbidding en verering. Helaas zijn de tafelreliken geen originelen maar kopieën die in 1888 in Luik zijn vervaardigd. De originele relieken bevinden zich in Brussel (zie hieronder).

Ook in Aken bevinden de belangrijkste relieken zich in reliekschrijnen in de kerk (de Dom), in de speciaal daarvoor gebouwde gotische Koorhal:

Verschillen tussen musea en schatkamers

Een belangrijk verschil tussen musea en schatkamers is dat musea voorwerpen tentoonstellen op basis van (kunst)historische waarde terwijl in schatkamers de religieuze waarde voorop staat. De manier waarop relieken getoond worden zijn dan ook verschillend in musea ten opzichte van schatkamers.

"In treasuries, unlike in museums, collected items usually maintained most of their original purpose, i.e. their spiritual significance as well as their exchange and instrumental value. In other words, treasuries were depositories for exchange capital – items which could be given or sold – that served to support the spiritual and cultural capital of the institution. While ecclesiastical objects were sacred, they were not immutable, and could be dismantled, melted down, or reused if necessary. Cathedral collection were thus dynamic and driven by spiritual concerns. This emphasizes the importance of reconstructing the biographies or itineraries of individual items as well as the life-history of each treasury." Immonen & Rasanen, 2022

Erich Stephany over de spirituele betekenis van de schatkamer van de Dom van Aken:

"We sense that all of the radiance which spreads from this treasure is connected with the observance of the mystery of salvation. Observance – festive observance – invigorates the cult of the community and elevates it into the proper sphere. We celebrate these feasts, despite the misery of the world and bestow them with an uplifting effect through the works of art. Via the shimmer of gold, the radiance of precious stones, we experience something of the glory towards which we aspire. In the beauty which art conveys, the beauty of God is reflected as it is revealed to us in the Book of Revelation"

Tentoonstelling Mystic in het Limburg Museum in Venlo

Het tonen van relieken in een museum toont weinig respect voor overledenen en voor geloof. De 3 musea (Venlo, Brussel en Aken) gaan er verschillend mee om. In Brussel worden de relieken getoond alsof ze zich in een kerkelijke schatkamer zouden bevinden. Maar ook een zo gekunstelde tentoonstelling wordt geen recht gedaan aan hun religieuze betekenis. Ook in Aken (Suermondt-Ludwig) worden echte relieken gebruikt om op een soms gekunstelde wijze Middeleeuwse toning na te bootsen, terwijl in een tentoonstelling in Venlo met naar relieken verwijzende afbeeldingen door moderne kunstenaars niet-religieuze boodschappen worden uitgedragen.

gemummificeerde vogel (boven) en een kerkraam (links) met botten die zijn gefotografeerd met röntgen-apparatuur van mensen die seksuele handelingen verrichten. Dergelijke kunst zul je in een kerkelijke schatkamer niet zien. Omdat het geen echte relieken zijn, is deze toning voor gelovigen niet echt aanstootgevend.

Het Koninklijk Museum voor Kunst en Geschiedenis in Brussel

Het Koninklijk Museum voor Kunst en Geschiedenis in Brussel heeft van een private verzamelaar de tafelreliken verworven die horen bij de Noodkist van St. Servaas. Kopieën van deze tafelreliken bevinden zich in de schatkamer van St. Servaas in Maastricht terwijl het Koninklijk Museum voor Kunst en Geschiedenis over een kopie van de Noodkist beschikt. Het Brusselse Museum voor Kunst en Geschiedenis heeft in haar kelder zelfs een kerkelijke schatkamer nagebouwd met de topstukken van de Maaslandse kunst, waaronder vele relieken. Een wonderlijke situatie.

Vanwege de religieuze betekenis van relieken, was het beter geweest wanneer de originelen zich in de schatkamer van St. Servaas in Maastricht zouden bevinden en de kopieën in Brussel. De kunst in de rijksmusea is vaak gestolen tijdens oorlogen en in het koloniale tijdperk. Je kunt je om die reden afvragen of er voor dergelijke musea nog een rechtvaardiging bestaat.

Reliekhouders uit de St. Servaaskerk in Maastricht in het Brusselse museum.

Olifant hoorn, reliekhouders uit de St. Servaaskerk in Maastricht die in het bezit is van het Brusselse Koninklijke museum voor Kunst en Geschiedenis en die daarin een nagebouwde schatkamer te zien is.

De imitatieschatkamer in de kelderverdieping van het Brusselse museum:

Met daarin de 4 originele Maastrichtse tafelreliëken en (naast het brandblusapparaat) een kopie van de Noodkist:

Suermondt-Ludwig (Aken)

De nieuwe collectiepresentatie van het Suermondt-Ludwig Museum in Aken

Op 9 december 2022 werd de nieuwe presentatie van de collectie Middeleeuwse religieuze kunst van het Suermondt-Ludwig museum in Aken geopend. Daarin komen thema's als muziek, handel en het dagelijkse leven in de Middeleeuwen aan de orde.

Het Suermondt-Ludwig beschikt over een van de belangrijkste verzamelingen van Middeleeuwse religieuze kunst in Europa. In de nieuwe presentatie wordt ervan uitgegaan dat bezoekers geen interesse hebben in de religieuze waarde van objecten maar alleen geïnteresseerd zijn in de (kunst) historische waarde. Zo is met echte relieken een reliekenkastje nagebouwd (zie het Besloten Hofje hieronder). Je kunt je afvragen of relieken op deze wijze getoond mogen worden.

Het Besloten Hofje

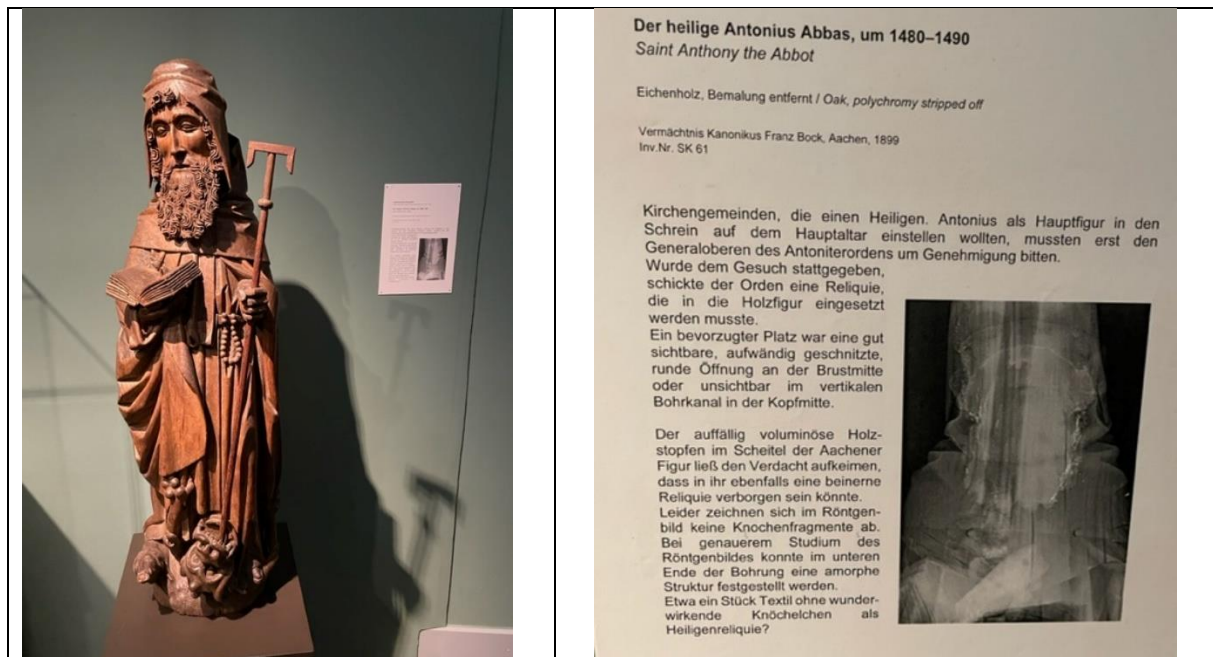
Het Akense nagebouwde besloten hofje verwijst naar de kastjes die in Mechelen (B) werden gemaakt voor private devotie. In de kastjes werden o.a. relieken getoond. Ze boden m.n. aan begijnen en nonnen een blik op het paradijs.

Verder worden in het Suermondt-Ludwig o.a. reliekhouders zonder relieken in geopende vorm getoond. Die opstellingen maken duidelijk dat ook beelden relieken kunnen bevatten, zonder dat dit anders goed te zien zou zijn:

Educatie

Er is in het Suermondt-Ludwig ook een beeld te zien waarin alleen met hulp van röntgenstraling ontdekt werd dat zich daarin vermoedelijk een relik bevindt:

In het Teseum, de schatkamer in Tongeren, worden de religieuze objecten getoond in combinatie met filmpjes waarop hun liturgische gebruik of de toning vanaf een galerij van de kerk tijdens Heiligdomsvaarten te zien is.

Toningsformulieren

De pelgrims kregen in de Middeleeuwen toningsformulieren waarop ze de belangrijkste relieken van de stad konden zien. In Tongeren zijn deze relieken grotendeels bewaard gebleven zodat ze in het Teseum in een opstelling naast het toningsformulier geplaatst konden worden.

Heiligdomsvaartkamer Aken

In de Domschatzkammer in Aken is een aparte kamer gewijd aan de Heiligdomsvaart. Daar zijn onder andere toningsformulieren, de stokken waarmee de relikven worden getoond en de sloten van het Mariaschrijn te zien, die elke heiligdomsvaart weer worden vernieuwd.

Slot van het Mariaschrijn (Domschatzkammer Aken)

De Maaslandse schatkamers

Vlnr: Aken, Tongeren, Maastricht (Servaas) en St. Gerlach (Houthem-St. Gerlach)

Het Vaticaan over schatkamers:

For the conservation of precious objects - first among which liturgical furnishings and relics with their respective reliquaries - the so-called "treasuries" annexed to cathedrals or other important places of worship (as, for example, shrines) were established already back in antiquity, often in a room next to the sacristy or in specific closets or cabinets. Such collections had the principal function of serving as a deposit for objects of particular value used in worship and particularly on occasion of the most solemn ceremonies. In addition, these objects possessed an exhibitional value, especially in the case of reliquaries. Finally they could also serve the function of a gold reserve in case of necessity. *Pontifical Commission for the cultural heritage of the church, 2001, p.5*

Pelgrimstekens

Pelgrimstekens van Aken en Maastricht in de Domschatzkammer in Aken.

Onder Middeleeuwse pelgrimstekens Aken (rechts) en Maastricht (links):

Zie over pelgrimstekens (eigenlijk -prentjes) van St. Gerlach de bijdrage hierboven over de gravure en met name de afbeeldingen 2 tot en met 4.